

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และนำเสนอตามหัวข้อดังต่อไปนี้

1. ทฤษฎีบทบาท
 - 1.1 ความหมายของบทบาท
 - 1.2 ประเภทของบทบาท
2. พื้นที่สาธารณะ
 - 2.1 ความหมายของพื้นที่สาธารณะ
 - 2.2 พัฒนาการของพื้นที่สาธารณะ
3. วัดในพระพุทธศาสนา
 - 3.1 ความหมายของวัด
 - 3.2 ประเภทของวัด
 - 3.3 บทบาทของวัด
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทฤษฎีบทบาท

1. ความหมายของบทบาท

พัทธา สายหู (2516 : 68) ได้อธิบายบทบาทหน้าที่ไว้ว่า เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดความเป็นบุคคลและเปรียบได้เสมือน “บท” ของตัวละครที่กำหนดให้ผู้แสดงในละครเรื่องนั้นๆ เป็นตัว (ละคร) อะไร มีบทบาทต้องแสดงอย่างไร ถ้าแสดงผิดบทบาทหรือไม่สมบทบาทก็อาจถูกเปลี่ยนตัวไม่ให้แสดงไปเลยในความหมายเช่นนี้ “บทบาท” ก็คือ การกระทำต่างๆ ที่ “บท” กำหนดไว้ให้ผู้แสดงต้องทำตราบใดที่อยู่ใน “บท” นั้น

สุชา จันทน์เอม และสุรางค์ จันทน์เอม (2520 : 46) อธิบายถึงความหมายของบทบาทไว้ว่า บทบาทที่ใกล้เคียงกับสถานภาพมาก บทบาทเป็นสิ่งที่บุคคลในสถานภาพต่างๆ พึงกระทำ นั่นคือ เมื่อสังคมกำหนดสิทธิและหน้าที่ให้สถานภาพใดอย่างไรแล้ว บุคคลในสถานภาพนั้นๆ จะต้องประพฤติหรือปฏิบัติหน้าที่ที่กำหนดไว้

สงวน สุทธิเลิศอรุณ (2525 : 56 - 57) ได้สรุปทฤษฎีบทบาทต่อไปนี้

1.1 ทฤษฎีบทบาทของราล์ฟ ลินตัน (Ralp Linton,s Role Theory) ได้กล่าวว่า ตำแหน่งหรือสถานภาพเป็นผู้กำหนดบทบาท เช่น บุคคลที่มีตำแหน่งเป็นครูต้องแสดงพฤติกรรมเป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูกศิษย์

1.2 ทฤษฎีบทบาทของโฮมันน์ (Homann,s Role Theory) ได้กล่าวว่าบุคคลจะเปลี่ยนแปลงบทบาทไปตามตำแหน่งเสมอ เช่น ตลอดกลางวันแสดงบทบาทสอนหนังสือเพราะมีตำแหน่งเป็นครูสอนตอนเย็นแสดงบทบาทเรียนหนังสือ เพราะมีตำแหน่งเป็นนิสิตภาคสมทบ เป็นต้น

1.3 ทฤษฎีบทบาทของพาร์สันส์ (Parson,s Role Theory) กล่าวว่าไว้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมทำให้มนุษย์ต้องเพิ่มบทบาทของตนเช่น บุคคลที่มีเพื่อนมากก็ต้องแสดงบทบาทมากขึ้นเป็นเงาตามตัว

1.4 ทฤษฎีบทบาทของเมอร์ตัน (Merton,s Role Theory) ได้กล่าวไว้ว่า บุคคลแต่ละคนจะต้องมีตำแหน่งและบทบาทควบคู่กัน ไปซึ่งไม่เหมือนกัน บทบาทจะมีมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับทักษะของสังคมที่เขาสังกัดอยู่ตลอดจนลักษณะของบุคคลในสังคมนั้น

1.5 ทฤษฎีบทบาทของกู๊ด (Good,s Role Theory) กล่าวว่าไว้ว่า บทบาทคือ แบบแผนของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่ของแต่ละบุคคลและบทบาทดังกล่าวควรเป็นไปตามข้อตกลงที่มีต่อสังคมนั้นๆ

1.6 ทฤษฎีบทบาทของกัสกิน (Guskin,s Role Theory) ได้กล่าวว่า พฤติกรรมของบุคคลแต่ละคนคือผลที่ได้จากตำแหน่งทางสังคมของเขานั้นเองและทฤษฎีบทบาทจัดเป็นข้อตกลงประการแรกที่สถาบันต่างๆในสังคมคาดหวังว่าบุคคลที่ได้รับตำแหน่งต่างๆ ควรปฏิบัติอย่างไรบ้าง

สุพัตรา สุภาพ (2530 : 30) ได้กล่าวไว้ว่า บทบาท คือ การปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) ซึ่งมนุษย์แต่ละคนจะมีหลายบทบาท และแต่ละบทบาทจะมีความสมบูรณ์หรือสมดุลกันพอควร นอกจากนี้ยังได้กล่าวไว้ว่า บทบาทจะกำหนดความรับผิดชอบของงานต่างๆ ที่ปฏิบัติ ซึ่งจะช่วยให้บุคคลมีพฤติกรรมอย่างมีประสิทธิภาพ

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยาอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน. 2532 : 315) ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท หมายถึง หน้าที่หรือพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้บุคคลกระทำ

งามพิศ สัตย์สงวน (2537 : 73) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่บุคคลหนึ่งคาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคม เพื่อให้ผู้สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้

ราชบัณฑิตยสถาน (2546 : 602) ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท หมายถึง การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทพ่อแม่ บทบาทครู หรือหน้าที่ซึ่งหมายถึง การปฏิบัติงานตามที่ได้รับมอบหมาย

2. ประเภทของบทบาท

เดโช สวานานนท์ (2518 : 104) ได้กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทซึ่งสรุปได้ว่า บทบาทจะต้องประกอบด้วยลักษณะ 4 ประการ ดังต่อไปนี้

- 2.1 รู้สภาพของตนในสังคม
- 2.2 คำนึงถึงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น
- 2.3 คำนึงถึงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น และ
- 2.4 ประเมินผลการแสดงบทบาทของตนเอง

พัทธา สายหู (2516 : 25) ได้ให้แนวความคิดที่เกี่ยวกับบทบาทดังนี้ บทบาทต่อการกระทำต่างๆ ข้อการกระทำต่างๆ ที่ “บท” กำหนดไว้ให้ผู้แสดงต้องทำ トラบโดที่ยังคงอยู่ใน “บท” ของตัวละครที่กำหนดให้ผู้แสดง ในละครเรื่องนั้นๆ ว่ามีบทบาทที่จะต้องแสดงอย่างไร

ณรงค์ เสียงประชา (2541 : 136 - 137) ได้ให้แนวคิดที่เกี่ยวกับบทบาทดังนี้ บทบาท คือ พฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและ คาดหมายให้บุคคลต้องกระทำตามหน้าที่ เช่น เป็นครูต้องสอนนักเรียน เป็นตำรวจต้อง พิทักษ์สันติราษฎร์ ทหารต้องเป็นรั้วของชาติ บุตรต้องเชื่อฟังบิดามารดา เป็นต้น

เมื่อคนเราติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นมากขึ้น ย่อมจะต้องแสดงบทบาทหลายบทบาทมากขึ้นตามคู่บท หรือตามสถานภาพอันเกิดจากความสัมพันธ์อื่นๆ บางครั้งบทบาทที่เกิดขึ้นอาจเกิดการขัดแย้งกันได้ เช่น ขณะที่เขาจะแสดงบทบาทเป็นผู้บังคับบัญชาแต่ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ในหน่วยราชการที่เขารับผิดชอบเป็นบิดา ในสถานภาพนี้ที่เป็นบุตรเขาจะต้องเชื่อฟังบิดา ต้องเคารพบิดา ดังนั้นในกรณีเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดความอึดอัดใจและจำเป็นต้องหาทางเลิกในการปฏิบัติ ลักษณะเช่นนี้จะเป็นปัญหาที่เกิดจากบทบาท ขัดแย้งกัน

เมื่อบุคคลได้ดำรงตำแหน่งในสังคม ย่อมจะต้องแสดงบทบาทตามตำแหน่งนั้นๆ ตำแหน่งเดียวกัน แต่ผู้ดำรงตำแหน่งคนละคนอาจมีบทบาทต่างกันไป เพราะต่างคนต่างมีนิสัย ความคิด ความสามารถ การอบรม กำลังใจ มูลเหตุจูงใจ ความพอใจในสิทธิหน้าที่ สภาพของจิตใจ และร่างกายที่ไม่เหมือนกัน ฉะนั้นบทบาทจึงเป็นเพียงรูปการ (Aspect) ทางพฤติกรรมของตำแหน่ง

พวงเพชร สุรัตน์กวีกุล (2542 : 65 - 66) ได้ให้แนวคิดที่เกี่ยวกับบทบาทดังนี้ บทบาทเป็นรูปธรรม เห็นจากการกระทำที่แสดงออกมา บทบาทมี 3 ด้าน คือ

2.1 บทบาทในอุดมคติ (Ideal Role) ได้แก่ บทบาทอันกำหนดไว้ตามความคาดหวังของบุคคลทั่วไปในสังคมเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติเป็นแบบฉบับที่สมบูรณ์ ซึ่งผู้ที่มีสถานภาพนั้นๆ ควรกระทำแต่อาจมีใครที่ทำหรือไม่มีใครทำตามนั้นก็ไม่ได้

2.2 บทบาทที่บุคคลใจหรือรับรู้ (Perceived Role) เป็นบทบาทอันบุคคลคาดคิดด้วยตนเองว่าควรเป็นอย่างไร ทั้งนี้จะขึ้นอยู่กับทัศนคติค่านิยม บุคลิกภาพ และประสบการณ์ของแต่ละบุคคลด้วย

2.3 บทบาทที่แสดงออกจริง (Actual Role) เป็นการกระทำที่บุคคลปฏิบัติจริง ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้นด้วย ทำให้การแสดงบทบาทแตกต่างกันไป

อัลพอร์ท (Allport. 1930 : 122 ; อ้างถึงใน สุภา สุกุลเงิน. 2545 : 15 - 16) ได้ให้แนวคิดอันเกี่ยวกับของบทบาทดังนี้ การแสดงบทบาทของบุคคลขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อไปนี้

2.1 บทบาทที่สังคมคาดหวัง (Role Expectation) หมายถึง บทบาทที่สังคมคาดหวังให้บุคคลปฏิบัติตามความคาดหวังที่กำหนดโดยสังคมและสถานภาพที่บุคคลนั้นครองอยู่

2.2 การรับรู้บทบาท (Role Conception) หมายถึง การที่บุคคลรับรู้ในบทบาทของตนเองว่าจะมีบทบาทอย่างไร และสามารถจะมองเห็นบทบาทของตนเองได้ตามการ รับเน้น ซึ่งเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความต้องการของบุคคลนั่นเอง โดยที่การรับรู้ในบทบาทและความต้องการของบุคคลก็ขึ้นอยู่กับลักษณะฐานส่วนบุคคล ตลอดจนเป้าหมายในชีวิตและค่านิยมของบุคคลที่สวมบทบาทนั้น

2.3 การยอมรับบทบาท (Role Conception) จะเกิดขึ้นเมื่อความสอดคล้องของบทบาทตามความคาดหวังของสังคมและบทบาทที่ตนรับอยู่ การได้ยอมรับบทบาทเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเข้าใจในบทบาทและการสื่อสารระหว่างสังคมและบุคคลนั้น ทั้งนี้เพราะบุคคลจะไม่ได้ยินดียอมรับบทบาทเสมอไป แม้ว่าจะได้รับการคัดเลือกหรือถูกแรงผลักดันจากสังคมให้รับตำแหน่งและมีบทบาทหน้าที่ที่ปฏิบัติตาม เพราะถ้าหากบทบาทที่ได้รับนั้นทำให้ได้รับผลเสียหายหรือเสียประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าขัดแย้งกับความต้องการ หรือค่านิยมของบุคคลนั้น ผู้ครองตำแหน่งอยู่กลับพยายามหลีกเลี่ยงบทบาทนั้น ไม่ยอมรับบทบาทนั้นๆ

2.4 การปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ของบุคคล (Role Performance) เป็นบทบาทของข้าวของสถานภาพที่แสดงออกจริง (Actual Role) ซึ่งอาจเป็นการแสดงบทบาทตามที่สังคมคาดหวัง หรือเป็นการแสดงบทบาทตามการรับรู้และตามความคาดหวังของตนเอง การที่บุคคลใดจะปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ได้ดีเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับระดับการยอมรับบทบาทนั้นๆ ของบุคคลที่ได้ครองตำแหน่งนั้นอยู่เนื่องจากความสอดคล้องกับบทบาทตามความคาดหวังของสังคมและการรับรู้บทบาทของตนเอง

ระเบียบ คำเขียน (2546 : 11) ให้แนวคิดทฤษฎีของบทบาทไว้ว่า บทบาทตามตำแหน่งหนึ่งนั้น ได้ถูกคาดหวังจากสังคมรอบด้าน เช่น จากผู้ที่อยู่ในตำแหน่งอื่นๆ รอบตัวเรา รวมทั้งตัวของเราเองด้วย ถ้าความคาดหวังของทุกฝ่ายไม่ตรงกัน ผู้ดำรงบทบาทไม่สามารถปรับให้มีความพอดี จะเกิดปัญหาความขัดแย้งในบทบาทหรือความล้มเหลว ในงาน และการแสดงบทบาทของบุคคลในตำแหน่งที่คนต้องแสดงหรือต้องปฏิบัติ ประสพการณ์ของผู้ที่จะต้องแสดงบทบาท และบุคลิกภาพของผู้ที่จะต้องแสดงบทบาทด้วย

นิตย์ ประจงแต่ง (2548 : 23) ได้รวบรวมทฤษฎีบทบาทและได้อธิบายโดยสรุปในแต่ละทฤษฎีไว้ดังต่อไปนี้

2.1 ทฤษฎีของลินตัน (Linton) ลินตันให้แนวคิดเกี่ยวกับสถานภาพหรือฐานะ (Status) และบทบาท (Role) ไว้ว่า สถานภาพเป็นนามธรรมหรือตำแหน่งซึ่งฐานะจะเป็นตัวกำหนดบทบาทของตำแหน่งนั้นว่ามีภารกิจและหน้าที่อย่างไร ดังนั้นเมื่อมีตำแหน่ง สิ่งที่มาคือบทบาทของตำแหน่ง ซึ่งทุกตำแหน่งต้องมีบทบาทกำกับ

2.2 ทฤษฎีของเพียร์สัน (Pearson) เพียร์สัน กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ในสังคมทำให้มนุษย์ต้องเพิ่มบทบาทพิเศษของแต่ละบุคคลซึ่งคนในสังคม มีความจำเป็นที่ต้องติดต่อสัมพันธ์กัน ต้องมีความสนใจกันเป็นพิเศษและให้ความเห็นว่า สภาพสังคมในโรงเรียนจะประกอบด้วย ครูใหญ่ ครู นักเรียน ซึ่งต้องติดต่อสัมพันธ์กัน และมีความสนใจกันเป็นพิเศษ

2.3 ทฤษฎีของฮอร์แมนส์ (Homan) ฮอร์แมนส์กล่าวว่า ตำแหน่งเป็นสาระของพฤติกรรมสัมพันธ์บุคคลจะปฏิบัติอย่างไรก็ต่อเมื่อเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ตนเองและคิดเสมอว่าตำแหน่งเป็นเพียงปัจจัยที่กระตุ้นให้บุคคลเกิดการกระทำหรือแสดงพฤติกรรมเท่านั้น ดังนั้นบุคคลจะเปลี่ยนบทบาทไปตามตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากสังคม

พื้นที่สาธารณะ

1. ความหมายของพื้นที่สาธารณะ

กิจกรรมสาธารณะเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะ (Public Space หรือ Public Sphere) แนวคิดพื้นที่สาธารณะมีความหมายของ “พื้นที่สาธารณะ” ประกอบไปด้วยคำ 2 คำ คือ “พื้นที่” และ “สาธารณะ” คำว่า “พื้นที่” มีความหมาย 2 นัยยะ ในความหมายแรกนั้นเป็นความหมายในแง่ของรูปธรรม ซึ่งหมายถึง อาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่ง (Area) ที่มีการแบ่งกั้นเขตเอาไว้แน่นอน (Boundary) และอีกความหมายหนึ่งในแง่ของนามธรรมหมายถึง เวทีทางสังคมที่มีการช่วงชิงอำนาจ เช่น พื้นที่ทางวัฒนธรรมในสื่อสารมวลชน ส่วนคำว่า “สาธารณะ” หมายถึง ส่วนรวม (Public) ซึ่งมักถูกเปรียบเทียบกับคำว่า “ส่วนตัว” (Private) โดยความหมายของสาธารณะนี้

อาจขยายออกไปถึงเรื่องผลประโยชน์ของส่วนรวม สำหรับคนหมู่มากที่สอดคล้องหรือขัดกับผลประโยชน์ส่วนตัว (กาญจนา แก้วเทพ. 2543 : 171 - 173)

เจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas. 1989 : 16 ; อ้างถึงใน วราภรณ์ วนาพิทักษ์. ออนไลน์. 2554) พื้นที่สาธารณะเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงสังคมกับรัฐ เป็นพื้นที่ที่ผู้คนในสังคมมาร่วมกันทำหน้าที่วิพากษ์ วิจารณ์ และควบคุมการทำงานของอำนาจรัฐ ตามความหมายของฮาเบอร์มาส ลักษณะเด่นของพื้นที่สาธารณะ คือ การสนทนา/ อภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมเกิดขึ้นโดยไม่มี การบังคับข่มขู่ ชักจูง คุกคาม หรือออกคำสั่ง ในคำพูดของฮาเบอร์มาส ตามความคิดของฮาเบอร์มาส พื้นที่สาธารณะ มีความสำคัญมากในการเมืองแบบ Deliberative Politics โดยทำหน้าที่เป็นสื่อเชื่อมโยงระหว่าง “รัฐ” และ “สังคม” นอกจากนี้ พื้นที่สาธารณะมีหลายแบบหลายประเภท เช่น พื้นที่สาธารณะทางศิลปวัฒนธรรม พื้นที่สาธารณะทางวรรณกรรม โดยเฉพาะ เป็นต้น แต่สิ่งที่ฮาเบอร์มาสให้ความสำคัญสูง เห็นจะเป็นพื้นที่สาธารณะทางการเมือง หรือ Political Public Sphere ซึ่งมีความหมายอย่างมากต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตยแบบ Deliberative Democracy ในคำนิยามของฮาเบอร์มาส อำนาจรัฐ จะเป็นพื้นที่สาธารณะ ก็ต่อเมื่ออำนาจรัฐวางนโยบายสาธารณะ และดำเนินมาตรการสาธารณะ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อประโยชน์สุขส่วนรวม และอยู่ภายใต้การควบคุม/ การตรวจสอบของประชาชนที่อยู่ภายในพื้นที่สาธารณะทางการเมือง

2. พัฒนาการของพื้นที่สาธารณะ

ฮาเบอร์มาสได้วิเคราะห์พัฒนาการของพื้นที่สาธารณะในยุโรปตะวันตกออกเป็น 3 ยุค ดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ. 2543 : 171 - 173 ; บุษยากร ตีระพุดติกุลชัย. 2554 : 344 - 352)

ยุคที่หนึ่ง พื้นที่สาธารณะยุคสังคมนักคิด : ยุคแห่งการยึดครองพื้นที่สาธารณะโดยขุนมูลนาย พัฒนาการของพื้นที่สาธารณะนั้นเริ่มต้นขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นยุคที่สังคมยุโรปตะวันตกยังคงเป็นยุคสมัยสังคมนักคิดพร้อมๆ กับที่ชนชั้นกลางเริ่มก่อรูปขึ้นมา พื้นที่สาธารณะในยุคสังคมนักคิดเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อรับใช้ชนชั้นนักคิด ซึ่งก็คือกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ขุนนางชั้นสูง และนักบวชเท่านั้นที่มีอำนาจในการตัดสินใจกิจการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสาธารณะ เช่น การออกกฎหมาย การถืออำนาจครอบครองที่ดิน การผูกขาดความรู้ และอำนาจการผูกขาดการโฆษณาเผยแพร่ความรู้แก่สาธารณะ เป็นต้น ชนชั้นนักคิดจะรักษาอภิสิทธิ์ในพื้นที่สาธารณะของตนโดยการกำหนดอำนาจที่จะใช้ความรู้แรงปรามปรามคนกลุ่มอื่นๆ ที่รุกล้ำเข้าไปในพื้นที่สาธารณะดังกล่าว

นอกจากนี้ ชนชั้นนักคิดในยุคดังกล่าวยังใช้การแสดงออกซึ่งภาพลักษณ์อันศักดิ์สิทธิ์และความสูงส่งของกลุ่มตนต่อประชาชนภายใต้การปกครอง ด้วยเหตุนี้ พื้นที่สาธารณะในยุคสังคมนักคิด

ศักดิ์นา จึงเป็นพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมเพื่อแสงออกถึงอำนาจและสร้างความชอบธรรมให้กับการดำรงอยู่สถานภาพดังกล่าวของกลุ่มชนชั้นศักดิ์นา

ยุคที่สอง พื้นที่สาธารณะยุครอยต่อระหว่างปลายศตวรรษที่ 17 และ 18 : ยุคแห่งการต่อสู้ทางการเมืองของชนชั้นกลาง

ในช่วงปลายศตวรรษที่ 17 ถึง 18 เริ่มมีปรากฏการณ์การสร้างพื้นที่สาธารณะของกลุ่มคนกลุ่มใหม่ขึ้นในสังคม กลุ่มคนที่เข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะ ได้แก่ กลุ่มชนชั้นกลาง เช่น พ่อค้าช่างฝีมือ ขุนนาง ปัญญาชน เป็นต้น มาพบปะพูดคุยกันตามร้านกาแฟ โรงเหล้า Salon (คล้ายๆ ห้องรับแขกในบ้านผู้มีฐานะ) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ค่อนข้างปลอดภัยจากอำนาจของกษัตริย์และศาสนา เนื่องจากสังกัดอยู่ในภาคประชาสังคม นอกจากนี้ พื้นที่สาธารณะดังกล่าวยังเป็นพื้นที่ที่เกิดขึ้นโดยผู้คนที่บังเอิญจากพื้นที่ส่วนบุคคล แต่บังเอิญเหล่านี้ได้มาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันด้วยประเด็นที่เป็นสาธารณะซึ่งเชื่อมโยงกับประเด็นทางการเมือง และอาณาเขตทางการเมือง ดังนั้นกลุ่มคนเหล่านี้จะทำการพบปะพูดคุยอย่างสม่ำเสมอเพื่อพูดคุยถกเถียงกันอย่ามีอิสระเสรีและใช้เหตุผลในเรื่องกฎหมาย การเมือง การปกครองต่างๆ ของรัฐ การโต้เถียงกันนี้จะนำไปบนหลักความเสมอภาคเท่าเทียม โดยมีบทบาทของสื่อมวลชนประเภทหนังสือพิมพ์เป็นศูนย์กลาง

อย่างไรก็ดี การพบปะสนทนาแลกเปลี่ยนกันในประเด็นสาธารณะดังกล่าวนี้ได้นำหน้าที่เป็นพื้นที่ต่อสู้ทางการเมืองของชนชั้นกลาง เนื่องจากการเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในชีวิตสาธารณะ (Public Life) และสามารถตรวจสอบรัฐบาลที่ปกครองอยู่ขณะนั้นด้วย อีกทั้งยังมีการนำเอาเรื่องราวที่พูดคุยถกเถียงกันจนนำไปสู่ข้อสรุป/ข้อเสนอจากกลุ่มพื้นที่สาธารณะนั้นไปนำเสนอต่อรองกับกษัตริย์และขุนนาง ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลในการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะแต่เดิม พื้นที่สาธารณะในแง่นี้จึงได้เปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นเวทีให้คนชนชั้นกลางได้แสดงตัวในฐานะ “พลเมือง” (Citizen) อาจกล่าวได้ว่า ศตวรรษที่ 17 - 18 เป็นช่วงเฟื่องฟูของ “พื้นที่สาธารณะ” ซึ่งทำหน้าที่เป็นเครื่องมือการต่อสู้ของชนชั้นกลางที่ดำเนินการต่อชนชั้นศักดิ์นา

ยุคที่สาม พื้นที่สาธารณะยุคศตวรรษที่ 19 - 20 : ยุคแห่งชัยชนะของชนชั้นกลางในการครอบครองอำนาจรัฐ

หลังจากที่ชนชั้นกลางได้ก่อสร้าง “พื้นที่สาธารณะ” ซึ่งมีความหมายทั้งทางรูปธรรมและนามธรรมขึ้นมาในปริมณฑลทางการเมืองแล้ว กลุ่มชนชั้นกลางในยุโรปตะวันตกที่ประสบความสำเร็จในการต่อสู้เพื่อล้มล้างระบบศักดิ์นา ได้เป็นผลสำเร็จก็เข้ามามีบทบาทอย่างสูงต่อการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจและสังคม ชนชั้นกลางได้ครอบครองอำนาจรัฐในระดับหนึ่งแล้วแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะได้แปรเปลี่ยนไปตามความต้องการของสังคมในยุคสมัยต่างๆ

ฮาเบอร์มาส (Habermas) ได้ค้นพบว่า ในช่วงศตวรรษที่ 19 หลักจากที่ชนชั้นกลาง ได้ชัยชนะแล้ว และเป็นช่วงที่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ชนชั้นกลาง ก็ได้ค่อยๆ แปรเปลี่ยนความหมายและหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะจากมิติทางด้านการเมืองมาเป็นมิติ ทางด้านเศรษฐกิจสังคมได้เปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิงเนื่องจากระบบทุนนิยม นอกจากได้ผลิตสิ่งของ เครื่องใช้ออกมาอย่างมากมายแล้ว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็สร้างความเสื่อมโทรมให้แก่ชีวิตคนงาน ที่อยู่ในเมืองมาก ไม่ว่าจะเป็นสถานที่อยู่อาศัยแออัด มลพิษจากโรงงาน การขาดสถานที่ พักผ่อนหย่อนใจ ฯลฯ รัฐทุนนิยมจึงแก้ไขหรือบรรเทาความรุนแรง โดยการออกมาตรการทางสังคม ของปัญหาดังกล่าวก็คือ จัดให้มีสวนสาธารณะเอาไว้เพื่อให้คนได้ออกมาพักผ่อนหย่อนใจนอกบ้าน (เพื่อหลีกเลี่ยงสภาพอันแออัดในบ้าน) จัดให้มีการแสดงดนตรีหรือการละเล่นต่างๆ ในสวนสาธารณะ การมีโรงเตี๊ยมร้านอาหาร/โรงเบียร์เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ รวมทั้ง โรงหนัง โรงละคร เป็นต้น

ดังนั้นกิจกรรมที่กระทำในพื้นที่สาธารณะนั้นกลายเป็นพื้นที่ของการพักผ่อนหย่อนใจ (ไปนั่งเล่นสวนสาธารณะ) การไปชมศิลปะฟังดนตรี โดยไม่มีการโต้แย้งอภิปรายประเด็นทางการเมือง เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมดังเช่นในศตวรรษที่ 17 หน้าที่ของพื้นที่สาธารณะแบบใหม่หลักจาก ชนชั้นกลางได้อำนาจแล้วจึงหมดหน้าที่ของการเป็นเวทีต่อสู้ทางการเมืองเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ความหมายของพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นจึงหมายถึง การกำหนดพื้นที่ให้โดดเด่นออกมาจาก ส่วนอื่นๆ มีองค์ประกอบทางกายภาพที่แน่นอน เช่น สวนสาธารณะ ศูนย์การค้า ร้านอาหาร ฯลฯ ถ้าเป็นในแง่ของการเข้าถึงนั้นพื้นที่สาธารณะจะเป็นพื้นที่ที่ใครก็สามารถเข้าออกได้โดยไม่ จำเป็นต้องแจ้งวัตถุประสงค์ เพียงแต่อาจจะต้องมีกฎ กติกา มารยาทบางอย่าง (ซึ่งตรงกันข้ามกับพื้นที่ ส่วนตัว) ที่ต้องปฏิบัติร่วมกัน

นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะยังถูกนำมาใช้เพื่อสร้างสรรค์สายสัมพันธ์ ในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อสร้างสรรค์ความมีชีวิตชีวาของคนในเมืองอีกด้วย รูปแบบกิจกรรมที่นำมาใช้ อาจจะเป็นการอาสาสมัคร ด้านสังคมและสงเคราะห์ของสถาบันศาสนา การรวมตัวเป็นชมรม สมาคมต่างๆ ฯลฯ

พื้นที่สาธารณะในยุคดังกล่าวนี้ก็ได้เปลี่ยนโฉมหน้าไปตามบริบททางสังคมที่กล่าวไว้ ข้างต้น ในเวลาเช่นนี้ชนชั้นกลางขึ้นมามีบทบาทนำทั้งในทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ได้แปรสภาพพื้นที่สาธารณะเพื่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองให้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะ เพื่อการบริโภคเชิงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแทน ตัวอย่างที่เห็นชัดเจน ได้แก่ สวนสาธารณะ เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ศูนย์การค้า โรงละคร และสวนสนุก ด้วยคุณลักษณะดังกล่าวพื้นที่ สาธารณะในยุคนี้ จึงเรียกร้องให้ประชาชนที่เข้าไปในพื้นที่สาธารณะต้องแสดงบทบาท ของการเป็นผู้บริโภค ซึ่งเป็นลักษณะการตั้งรับมิใช่บทบาทของพลเมืองผู้ปฏิบัติการ

อย่าไรก็ตามเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas, Online, 2002) พัฒนาการของแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะยังคงดำเนินต่อไปทั้งในรูปแบบและทิศทาง การเคลื่อนไหวทางสังคมในปลายศตวรรษที่ 20 ได้หันเหไปจาก 3 ศตวรรษที่ผ่านมาอย่างมาก การเคลื่อนไหวทางสังคมนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมานั้นจะรวมศูนย์อยู่ที่การต่อสู้ทางการเมืองในปริมาตรของสังคมการเมือง (Political Society) เช่น การต่อสู้ในพรรคการเมือง การแย่งชิงกันเป็นรัฐบาล ฯลฯ แต่ในปัจจุบันนี้ขบวนการใหม่ๆ ที่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงสังคมได้เลือกที่จะมาต่อสู้ในปริมาตรของประชาสังคม (Civil Society) โดยไม่วางน้ำหนักไว้ที่การใช้อำนาจทางการเมืองของรัฐเป็นตัวแก้ปัญหา หากทว่าให้ความสนใจกับเครือข่ายขององค์กรภาคประชาชนมากขึ้น หลังจากงานเขียนเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ฮาเบอร์มาสในช่วงหลังได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะโดยถือว่า ชุมชนวัดหรือชุมชนทางศาสนาในฐานะที่เป็นภาคประชาสังคมก็ถือได้ว่าเป็นพื้นที่สาธารณะอีกพื้นที่หนึ่ง นอกเหนือจากพื้นที่ทางการเมือง ฮาเบอร์มาสได้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการแยกศาสนาออกจากรัฐ (Secularization) ในสังคมตะวันตกเป็นเงื่อนไขให้ศาสนาได้กลายมาเป็นพื้นที่สาธารณะในปัจจุบัน โดยฮาเบอร์มาสได้เสนอข้อโต้แย้งเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ 6 ประการดังนี้

2.1 แนวคิดเสรีนิยมและรัฐที่ตั้งอยู่บนฐานรัฐธรรมนูญ (Constitutional State) นั้นได้ส่งผลให้เกิดจริยธรรมแบบใหม่ที่เรียกว่าจริยธรรมของความเป็นพลเมือง (Ethics of Citizenship) จริยธรรมดังกล่าวเป็นฐานที่สำคัญสำหรับการเกิดองค์กรประชาสังคมในยุคสมัยใหม่

2.2 ฮาเบอร์มาสได้คัดค้านแนวคิดที่มีอยู่เดิมซึ่งมองว่าศาสนามีบทบาททางการเมืองในฐานะที่เป็นเครื่องมือหรือกลไกหนึ่งของรัฐ

2.3 ภายใต้เงื่อนไขของข้อที่ 1 และ 2 ที่กล่าวมาข้างต้น ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานของแนวคิดเสรีนิยมนั้น ฮาเบอร์มาสได้นำเสนอแนวคิดที่ว่าพลเมืองทั้งที่นับถือศาสนาและไม่นับถือศาสนาต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในฐานะที่ต้องทำตามหน้าที่ของพลเมือง

2.4 ในสังคมสมัยใหม่จะพบว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบจิตสำนึกทางศาสนา ซึ่งเป็นผลมาจากการที่สถาบันศาสนาจำเป็นต้องตอบสนองต่อการท้าทายของกระแสภาวะทันสมัยที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตก ดังนั้นสถาบันศาสนาจึงต้องปรับจิตสำนึกที่เดิมนั้นเป็นจิตสำนึกแบบกลไกของรัฐมาเป็นจิตสำนึกที่ไปสู่ประชาสังคม

2.5 หลังจากที่มีการแยกศาสนาออกจากรัฐแล้วจะพบว่า ได้เกิดการก่อรูปจิตสำนึกของการใช้ชีวิตในสังคมปัจจุบันซึ่งมีลักษณะที่เรียกว่า ความคิดแบบหลังอภิปรัชญา (Postmetaphysical Thought)

2.6 รัฐเสรีนิยมในปัจจุบันไม่สามารถใช้อิทธิพลไม่ว่าจะเป็นทางกฎหมายหรือทางการเมืองที่จะเข้าแทรกแซงความคิดของพลเมืองทั้งที่นับถือศาสนาและไม่นับถือศาสนา ซึ่งพลเมืองในปัจจุบันสามารถทบทวนบทบาทของตัวเองและมีกระบวนการเรียนรู้เสริมเติมซึ่งกันและกันโดยไม่ต้องอาศัยกระบวนการของรัฐแต่อย่างใด

ในกรณีพัฒนาการของพื้นที่สาธารณะในสังคมไทยนั้น นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2554 : 30) ได้กล่าวไว้ว่า ในสมัยโบราณมีพื้นที่สาธารณะอยู่ทั่วไป เช่น วัด บ่อน้ำ ป่า ไร่ไถ่บ้าน ศาลปู่ตา โรงเรียน (สมัยเริ่มแรกมี) ท้องนาหลักเก็บเกี่ยว ฯลฯ ซึ่งพื้นที่สาธารณะกับพื้นที่ส่วนตัวในหมู่บ้านสมัยโบราณคาบเกี่ยวกันอย่างมากอย่างได้ถุ่นเรือนมักเปิดให้คนเดินผ่าน ท้องนาหลังเก็บเกี่ยวแล้วคนอื่นอาจเอาวัวควายมาเลี้ยงหรือค้อนผ่าน เป็นต้น แต่พื้นที่สาธารณะทุกพื้นที่ล้วนมีกฎเกณฑ์กำกับอยู่โดยทุกฝ่ายที่ร่วมกันใช้พื้นที่สาธารณะนั้นตั้งกฎเกณฑ์ที่เกิดขึ้นจากการเจรจาต่อรองซึ่งอาจออกมาในรูปของจารีตประเพณีในสมัยโบราณ

แต่ในปัจจุบันเมื่อประเทศพัฒนามากขึ้นพื้นที่สาธารณะเหล่านี้ก็ได้หายไป เช่น วัด ซึ่งเคยเป็นพื้นที่สาธารณะของชาวบ้านถูกองค์กรศาสนาของรัฐยึดเอาไป อำนาจที่ชาวบ้านเคยเข้าไปตั้งกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะวัดก็ค่อยๆ ลดลงไป หรือศาลปู่ตาและป่าถูกทำลายลงหรือในเขตเมืองบ่อน้ำสาธารณะถูกทิ้งเพราะน้ำประปามาถึงบ้านทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ใช้ห้องน้ำส่วนตัวมากกว่า ฯลฯ ดังนั้น ความสัมพันธ์ในเชิงชุมชนลดความสำคัญลงเรื่อยๆ ในขณะที่ความสัมพันธ์เชิงสังคมมีความสำคัญมากขึ้น พื้นที่สาธารณะซึ่งชุมชนเคยร่วมกันตั้งกฎเกณฑ์จึงหายไปหรือหมดความสำคัญลง

พื้นที่สาธารณะใหม่ที่เข้ามามีบทบาทแทน เช่น โรงเรียน (ซึ่งมีรั้วรอบขอบชิดและเสาธง) ศาลาประชาคม ซึ่งเป็นสมบัติของรัฐภายใต้การดูแลของกำนันหรือนายอำเภอ, ร้านกาแฟของโก, การรับรู้ข่าวสารจากหนังสือพิมพ์หรือทีวีวิทยุ ซึ่งเป็นของเสียต่างๆ หรือแม้กระทั่งเดินไปตามถนนของเทศกิจ ฯลฯ พื้นที่สาธารณะเหล่านี้ล้วนมีกฎเกณฑ์กำกับ แต่เป็นกฎเกณฑ์ที่ไม่ได้ร่วมกันตั้งขึ้นเอง อีกทั้งไม่เหลืออำนาจต่อรองกับกฎเกณฑ์ที่ตัวเองไม่ได้ตั้งขึ้น ผู้ที่ตั้งกฎเกณฑ์พื้นที่สาธารณะในปัจจุบันก็คือ รัฐและทุน ต่างมีอำนาจในการบังคับใช้กฎเกณฑ์ที่ตนตั้งขึ้นไว้ในพื้นที่สาธารณะ

นิธิได้ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนหรือสังคมนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีพื้นที่สาธารณะทั้งพื้นที่ในเชิงรูปธรรมและนามธรรมเนื่องจากปฏิบัติสัมพันธ์ของมนุษย์นั้นส่วนใหญ่เกิดในพื้นที่สาธารณะ เช่น การนั่งคุยง่าวทีวีในบ้านของตัวเองนั้นก็กำลังมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นๆ ในสังคมอยู่ ฯลฯ ทีวีหรือสื่อจึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่สำคัญอย่างยิ่งในสังคมสมัยใหม่ หรือแม้กระทั่งตัวการเมืองเองก็เป็นพื้นที่สาธารณะ ซึ่งมีรัฐและทุนกำกับควบคุมอย่างหนาแน่น

อย่างไรก็ดี นิธิได้อธิบายว่าพื้นที่สาธารณะใหม่ในสังคมไทยนั้นเข้าถึงได้ยากกว่าแต่ก่อนหรือต้องเข้าไปอยู่ภายใต้การกำกับอย่างเข้มงวดรัดกุมจากฝ่ายผู้มีอำนาจจนทำให้พื้นที่เหล่านั้นไม่เป็น “สาธารณะ” ที่แท้จริง นอกจากนี้ความไม่เท่าเทียมกันของกลุ่มต่างๆ ในการเข้าถึงพื้นที่สาธารณะอย่างเช่น ภาคธุรกิจเท่านั้นที่สามารถเข้าไปใช้พื้นที่ในสื่อแข่งกับรัฐได้ (แต่แย่งรัฐไม่ได้) หรือพื้นที่สาธารณะที่ธุรกิจลงทุนสร้างขึ้นเองเช่น ฮอลล์ต่างๆ เปิดให้เฉพาะการแสดงในเชิงพาณิชย์เท่านั้น หรือรัฐธรรมนูญที่จะเกิดพื้นที่สาธารณะให้กว้างขึ้นและเท่าเทียมกันมากขึ้นนั้น กลับตรงกันข้ามทุกอย่างทำให้พื้นที่สาธารณะแคบลงและแบ่งแยกผู้ใช้ชัดเจนมากขึ้น ดังนั้นสังคมไทยกำลังเปลี่ยนมาสู่จุดที่ต้องการพื้นที่สาธารณะเพื่อที่ทุกฝ่ายจะได้เข้าไปร่วมกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ร่วมกัน ถ้าพื้นที่สาธารณะไม่เกิดสังคมไทยก็จะพบความสมานฉันท์ได้ยาก เนื่องจากความสมานฉันท์ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเอง แต่เป็นผลมาจากการประนีประนอม การประนีประนอมก็เกิดขึ้นได้จากการมีพื้นที่สาธารณะสำหรับการต่อรองอย่างเท่าเทียมกัน

วัดในพระพุทธศาสนา

1. ความหมายของวัด

กระทรวงศึกษาธิการ (2525 : 1) วัดในความหมายของกรมการศาสนา หมายถึงสถานที่ทางศาสนาที่มีเสนาสนะและอาคารารวัดต่างๆ ที่ใช้เป็นที่พักอาศัยอยู่อาศัยในการศึกษาปฏิบัติธรรมวินัย ประกอบกับเป็นสถานที่ใช้สำหรับศาสนกิจของสงฆ์ และเป็นที่ยกย่องบูชาของพุทธบริษัทโดยทั่วไป

ในสมัยพุทธกาลเมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ และได้เสด็จไปยังที่ต่างๆ เพื่อเผยแผ่ธรรมะนั้น มีประชาชนจำนวนมากที่ศรัทธาเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธองค์ และได้มีการอุปสมบทพระภิกษุสงฆ์ ในสมัยนั้นพระสงฆ์ยังไม่ได้มีวัดเป็นที่อยู่เป็นประจำ จึงได้มีผู้ศรัทธาถวายอารามเพื่อให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า และเป็นที่พำนักของพระสงฆ์ในการเผยแผ่ธรรมะและปฏิบัติธรรม

วัดแห่งแรกในพระพุทธศาสนา คือ วัดเวฬุวัน หรือเวฬุวนาราม ซึ่งตามประวัติกล่าวว่า เป็นที่พำนักอาศัยอยู่ (อาราม วิหาร) ของผู้ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นสถานที่สงบร่มรื่นทั้งทางกายและใจ เหมาะแก่การบำเพ็ญสมณธรรม ตรงกับความหมายว่า อาราม (ในภาษาบาลี) ส่วนชาวไทยเรียกว่า วัด เพราะสถานที่ดังกล่าวใช้เป็นภูมิธรรม ภูมิความรู้ของศาสนิกชนว่า สามารถประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าได้มากน้อยแค่ไหน (กระทรวงศึกษาธิการ. 2525 :1)

วัด ในภาษาบาลีที่ไทยรับมายังมีความหมายตรงกับคำอีก 3 คำ คือ

1.1 อาราม โดยพยัญชนะ แปลว่า “เป็นที่มารื่นรมย์” โดยอรรถแปลว่า สวน ในอดีตสมัยพุทธกาลพุทธศาสนิกชนนิยมถวายสวนให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ เช่น เวฬุวันนาราม เป็นสวนที่พระเจ้าพิมพิสารถวายให้เป็นที่ประทับแก่พระพุทธเจ้า

1.2 อาวาส โดยพยัญชนะ แปลว่า “ที่อยู่” ซึ่งเป็นความหมายที่กว้างแต่ถ้าจะจำกัดขอบเขตให้แคบลง หมายถึง วัด ก็ต้องมีภิกษุศัพท์ เป็นคำจำกัดความข้างหน้าว่า ภิกษุนมาวาโส แปลว่า ที่อยู่ของภิกษุสงฆ์ คือ วัด โดยอรรถในอภิธานปิทีปิกา แปลว่า เรือน เป็นไวพจน์ของคำว่า “ฆร” เป็นต้น

1.3 วิหาร โดยพยัญชนะแปลว่า ที่อยู่อาศัยกับอาวาส แต่ตามพระวินัย เช่น ในมหาลลกลีกขาบทที่ต้นแห่งสังฆาติเสสและในอนุศาสน์ หมายถึง สิ่งปลูกสร้างเป็นหลัก (สมเด็จพระธีรญาณมุนี. 2528 : 10)

2. ประเภทของวัด

ในประเทศไทยวัดทั้งหลายมีฐานะในทางกฎหมาย คือ เป็นนิติบุคคลเท่าเทียมกัน แต่ในทางพระวินัยยังมีฐานะที่แตกต่างกัน ดังนั้น ตามมาตรา 31 แห่งราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2505 จำแนกวัดออกเป็น 2 อย่าง คือ

2.1 วัดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ได้แก่ “อาราม” ตามที่ได้เคยบัญญัติไว้ในมาตรา 5 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 โดยได้รับทานวิสุงคามสีมาแล้ว พร้อมทั้งจะใช้เป็นสถานที่กระทำสังฆกรรมตามพระวินัยได้ทุกประการ เป็นวัดที่สมบูรณ์ทั้งทางกฎหมายและทางพระวินัย

2.2 สำนักสงฆ์ ได้แก่ วัดที่กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศตั้งวัดแล้ว รวมถึงวัดที่ได้รับพระบรมราชานุญาตให้สร้างขึ้น ตามความในมาตรา 9 แห่งพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ.121 ด้วย และยังมีได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาแต่สามารถใช้เป็นสถานที่พำนักอยู่อาศัยสำหรับพระภิกษุสงฆ์ได้ในฐานะทางกฎหมาย ส่วนฐานะทางพระวินัยยังไม่พร้อมที่จะใช้เป็นสถานที่กระทำสังฆกรรมตามพระวินัยได้ทุกประการ เพราะยังไม่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา

ประเภทของวัดแบ่งตามสภาพฐานะมี 3 ประเภท คือ

2.1 พระอารามหลวง ได้แก่ วัดที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระยุพราช ทรงสร้างและปฏิบัติสังฆกรรมเป็นส่วนพระองค์หรือพระราชทานเป็นเกียรติยศแก่ผู้ดำรงศักดิ์ลงมา หรือแก่วัดเองก็ดี

ชั้นแห่งพระอารามหลวง แบ่งตามลำดับความสำคัญออกเป็น 3 ชั้น คือ

2.1.1 ชั้นเอก ได้แก่ วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญ วัดที่บรรจุบรมอัฐิหรือวัดที่มีเกียรติอย่างสูงมี 3 ชนิด คือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร และ วรมหาวิหาร

2.1.2 ชั้นโท ได้แก่ วัดที่มีเจดีย์สถานสำคัญหรือวัดที่มีเกียรติ มี 4 ชนิด คือ ราชวรมหาวิหาร ราชวรวิหาร วรมหาวิหาร และวรวิหาร

2.1.3 ชั้นตรี ได้แก่ วัดที่มีเกียรติ วัดประจำหัวเมืองหรือวัดสามัญ มี 3 ชนิด คือ ราชวรวิหาร วรวิหาร และสามัญ

ชนิดและขนาดแห่งพระอารามหลวง

2.1.1 ราชวรวิหาร ได้แก่ พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมพระราชินี สมเด็จพระราชชนนี ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์เป็นการส่วนพระองค์

2.1.2 วรวิหาร ได้แก่ พระอารามที่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระราชินี สมเด็จพระเชษฐาธิราช ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์พระราชทานเกียรตินแก่ผู้ต่ำศักดิ์ลงมาก็ดี แก่วัดเองก็ดี รวมทั้งวัดที่ประชาชนสร้างหรือปฏิสังขรณ์ และทรงรับไว้เป็นพระอารามหลวง ควรยกเป็นเกียรติยศ จัดเป็นวัดมีเกียรติ

2.1.3 ราชวรมหาวิหาร ได้แก่ พระอารามชนิดราชวรวิหารที่เป็นพระอารามใหญ่โต และมีของก่อสร้างใหญ่โต

2.1.4 วรมหาวิหาร ได้แก่ พระอารามชนิดวรวิหารที่เป็นพระอารามใหญ่โต และมีของก่อสร้างใหญ่โต

2.1.5 สามัญ ได้แก่ พระอารามหลวงที่ไม่เข้าในหลักเกณฑ์ดังกล่าว

2.2 วัดราษฎร์ ได้แก่ วัดที่ประชาชนทั่วไปสร้างหรือปฏิสังขรณ์ขึ้น ซึ่งได้รับอนุญาตให้สร้างวัดและประกาศตั้งวัด โดยถูกต้องตามกฎหมายจากทางราชการแล้ว วัดราษฎร์ หมายถึง วัดทั้งชนิดที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาและสำนักสงฆ์ซึ่งได้นับเข้าเป็นพระอารามหลวง

2.3 วัดร้าง ได้แก่ วัดที่ไม่มีพระภิกษุสงฆ์พำนักอยู่อาศัยประจำ ซึ่งทางราชการจะขึ้นทะเบียนเป็นวัดร้างไว้ วัดร้างเองโดยสภาพยังเป็นนิติบุคคลอยู่โดยสมบูรณ์และมีโอกาสที่จะเป็นวัดมีพระสงฆ์ได้อีก โดยดำเนินการตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการ ว่าด้วยการยกวัดร้างเป็นวัดมีพระสงฆ์ พ.ศ. 2514 (กระทรวงศึกษาธิการ. 2525 : 1 - 3)

3. บทบาทของวัด

สำนักงานพระพุทธศาสนา (ออนไลน์. 2554) สรุปบทบาทวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนไว้ดังนี้ การที่จะให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชนเช่นในอดีต จำเป็นต้องพัฒนาวัดทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการจัดกิจกรรม เพื่อประโยชน์แก่ชุมชน กิจกรรมของวัดในการให้บริการแก่ชุมชนด้านศาสนา และวัฒนธรรม เช่น

3.1 กิจกรรมด้านศาสนบริการ คือ การให้บริการภายในวัด ซึ่งได้แก่ กิจกรรมในด้านการบำรุงรักษาวัด มีแบบแปลนแผนผัง รักษาความสะอาด ปลูกต้นไม้ร่มรื่น และมีบรรยากาศสงบจัดการสิ่งแวดล้อมให้ดี เป็นที่เลื่อมใสแก่ผู้เข้าวัด กิจกรรมด้านการปกครอง ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่อยู่ในวัด เช่น การทำวัตรสวดมนต์ การสมาทานศีล การฝึกอบรมต่างๆ กิจกรรมด้านให้การศึกษา หรือสนับสนุนผู้ที่อยู่ในวัดให้ได้รับการศึกษาด้านพระปริยัติธรรม การปฏิบัติธรรม ตลอดจนถึงวิชาการเทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อความรู้ กิจกรรมด้านสาธารณบริการ ในวัด การจัดสถานที่ฝึกสมาธิวิปัสสนา ที่พักอาศัยตักบาตร เมาท์ ที่เก็บพัสดุภัณฑ์ ศูนย์อบรมศีลธรรม หรือโรงเรียนพุทธศาสนาวินยาสิกขา

3.2 กิจกรรมด้านชุมชนบริการ การจัดให้มีธรรมศาลา เปิดบริการทุกวันพระและวันอาทิตย์ ให้ประชาชนได้ฟังธรรม ปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาให้คำปรึกษาแก่ผู้มีทุกข์ จัดอุปสมบท หรือบรรพชาสามเณรในภาคฤดูร้อนหรือเทศกาลเข้าพรรษา ตั้งศูนย์อบรมศีลธรรมและจริยธรรม แก่เยาวชนทั่วไป จัดฌานูปการสงเคราะห์ช่วยเหลือผู้มีรายได้น้อย สำหรับกิจกรรมที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในชนบท ได้แก่ กิจกรรมที่ช่วยแก้ปัญหาของชนบท ความยากจน ความเจ็บไข้ วัดช่วยได้ โดยจัดกิจกรรมด้านการศึกษาส่งเสริมวิชาชีพการสนับสนุนตั้งสหกรณ์ต่างๆ จัดสาธารณสุขมูลฐานอบรมจิตใจให้มีคุณธรรม ให้วัดเป็นแหล่งกระจายข่าวให้ความรู้ใหม่ๆ แก่ชุมชนและเป็นผู้ช่วยในการตัดสินใจ เป็นที่ปรึกษากิจกรรมต่างๆ

3.3 กิจกรรมของวัดจะเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ด้านการประสานงานกับหน่วยราชการ เพื่อการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การให้ความร่วมมือกับทางราชการ ในการเผยแพร่ความรู้ทางกฎหมายเบื้องต้น โกล่เกลี่ยข้อพิพาทหรือข้อขัดแย้งระหว่างชาวบ้านรอบๆวัด ให้คำปรึกษาและแนะนำ การทำงานของกลุ่มอาสาสมัครในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มหนุ่มสาว กลุ่มแม่บ้าน จัดให้วัดเป็นสถานที่ประชุมและอบรมทางวิชาชีพ พร้อมทั้งจัดอุปกรณ์อำนวยความสะดวกให้

3.4 กิจกรรมด้านการจัดสวัสดิการ การควบคุมดูแลและรักษาศาสนสมบัติ ศาสนนบุคลล ได้แก่ การจัดหาแหล่งน้ำดื่มใช้ในบริเวณวัด บริการให้สะอาดแก่ประชาชนผู้มาติดต่อหรือให้บริการต่างๆ ของวัด ให้มีการศึกษาอบรมเกี่ยวกับความรู้พื้นฐานทางพระธรรมวินัย

3.5 กิจกรรมด้านการอนุรักษ์และการเผยแพร่ศาสนาและวัฒนธรรม ได้แก่ จัดศาสนพิธีให้ประหยัดและเรียบง่าย ดูแลอนุรักษ์และเผยแพร่พุทธศิลป์ จิตรกรรม ประติมากรรม ตลอดจนโบราณวัตถุเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จัดให้มีนิทรรศการขึ้นในวัดเท่าที่โอกาสจะอำนวย

3.6 กิจกรรมด้านการบริหาร กิจการจากพระศาสนาภายในวัด ได้แก่ การจัดทำแผนผังแยกอาคารเสนาสนะ สิ่งก่อสร้างภายในวัดเป็นเขต เช่น เขตพุทธาวาส สังฆาวาส และเขตสาธารณณะ

สงเคราะห์ การประชุมพระภิกษุสามเณรในวัด เพื่อชี้แจงนโยบาย คำสั่ง ตลอดจนความเคลื่อนไหวใหม่ๆ ของมหาเถรสมาคมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติเป็นประจำ

3.7 กิจกรรมด้านศาสนศึกษาเพื่อประชาชน ได้แก่ การจัดหน่วยพุทธมามกะผู้เยาว์ ขึ้นในวัด การเปิดสอนธรรมศึกษาแก่ประชาชนและเยาวชนผู้สนใจ

3.8 กิจกรรมด้านสาธารณสุขสงเคราะห์ ได้แก่ การร่วมมือกับหน่วยราชการในการจัดตั้ง ศูนย์สาธารณสุข สถานีอนามัย หรือสหกรณ์ยา เพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บแก่ประชาชนร่วมมือกับ ทางราชการในการแนะนำให้ประชาชนมีความรู้ทางโภชนาการ รักษาสุขภาพอนามัยการป้องกัน รักษาโรค

3.9 กิจกรรมด้านการเผยแพร่ศาสนาธรรม ได้แก่ การจัดให้มีการเผยแพร่ธรรมะ ทางสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ จัดให้พระภิกษุและสามเณรออกเยี่ยมและเผยแผ่ ธรรมะให้แก่ประชาชนตามหมู่บ้าน

การพัฒนาวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือทั้งทางคณะสงฆ์ รัฐบาล เรียกว่า ฝ่ายรัฐ ฝ่ายวัด และชุมชน หรือฝ่ายประชาชน ด้วยความตระหนักถึงความสำคัญ ในการทำให้วัดเป็นศูนย์กลางชุมชน สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ จึงได้จับเคลื่อนเรื่องนี้ ตามนโยบายรัฐบาลและคณะสงฆ์อย่างจริงจัง โดยเร็วๆ นี้จะเปิดตัวโครงการ ณ วัดทุ่งบ่อเป็น อำเภอห้วยฉัตร จังหวัดลำปาง มุ่งสู่เป้าหมาย คือ ทำวัดให้เป็นศูนย์กลางชุมชนอย่างต่อเนื่อง และยั่งยืน

กิริติ ศรีวิเชียร (2548 : 25 ; อ้างถึงใน สาระแห่งธรรม, ออนไลน์, 2548) กองแผนงาน กรมการศาสนา ได้ประมวลสรุปบทบาทของวัดในอดีตของไทยไว้ ในบทความเรื่อง อดีต ปัจจุบัน และอนาคต แห่งบทบาทของวัด จากผลงานเขียนและวิจัยของผู้ทรงคุณวุฒิไว้ดังนี้

ชาเลื่อง วุฒิจันทร์ (2526 : 27 ; อ้างถึงใน สาระแห่งธรรม, ออนไลน์, 2548) กล่าวว่า ประเทศไทย เป็นประเทศที่ประชาชนกว่าร้อยละ 95 นับถือพระพุทธศาสนา ในสมัยกรุงสุโขทัย เป็นราชธานีของประเทศ พระมหากษัตริย์ไทย ได้อาราธนาพระภิกษุเถรวาทเชื้อสายลังกา จากเมืองนครศรีธรรมราช มาเป็นแบบอย่างการปรับปรุงพระพุทธศาสนา ให้บริสุทธิ์และ เหมาะสมกับลักษณะของคนไทย จนกลายมาเป็นศาสนาประจำชาติ และได้มีการติดต่อสัมพันธ์ กับพระสงฆ์ลังกา อีกหลายครั้ง ในสมัยต่อมาจนพระพุทธศาสนาและเถรวาทได้เจริญมั่นคง อยู่ในประเทศไทย และเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยแทบทุกด้านมาจนทุกวันนี้

พระพุทธศาสนาในประเทศไทยนั้น มีวัดเป็นสถาบันที่มีความสำคัญมาก ต่อพระพุทธศาสนาเอง กล่าวคือ วัดเป็นที่พำนักอาศัยศึกษาเล่าเรียน และปฏิบัติตามพระธรรมวินัย

เพื่อเป็นศาสนทายาทสืบต่ออายุพระศาสนา ของพระภิกษุสามเณร (กิริติ ศรีวิเชียร, 2526 : 1 ; อ้างถึงใน สารระแห่งธรรม. ออนไลน์, 2548)

เมื่อศึกษาและพิจารณาในทางสังคม จากอดีตที่ผ่านมาแล้วจะพบว่า วัด ในพระพุทธศาสนาได้มีบทบาทสำคัญ ต่อวิถีชีวิตของคนไทย หรือชุมชนไทยเป็นอย่างมาก เช่น

3.1 วัดเป็นสถานที่ชาวบ้านส่งกุลบุตร มาอยู่รับใช้พระสงฆ์และรับการฝึกอบรม ทางศีลธรรม และเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ ตามที่มีสอนในสมัยนั้น

3.2 วัดเป็นสถานที่พ่อแม่ ตลอดจนคนแก่คนเฒ่าและสตรี มารับความรู้ด้วยการสดับ พระธรรมเทศนา

3.3 วัดเป็นสถานพยาบาล ที่รักษาผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนในสมัยก่อน โดยวัด เป็นแหล่งตำราแพทย์ และพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็นหมอรักษาพยาบาล คนเจ็บป่วยทั่วไป

3.4 วัดเป็นสถานสงเคราะห์ ที่บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจน ได้มาอาศัยเลี้ยงชีพ และศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนถึงผู้ใหญ่ที่ยากจน ได้มาอาศัยเลี้ยงชีพ

3.5 วัดเป็นสถานที่พักอาศัยของคนเดินทาง

3.6 วัดเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านได้มาพบปะสังสรรค์ และพักผ่อนหย่อนใจ โดยที่ทางวัด ได้จัดสถานที่ต่างๆ บริเวณวัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และร่มรื่น

3.7 วัดเป็นสถานที่รื่นเริง ที่จัดเทศกาลและมหรสพต่างๆ สำหรับชาวบ้านทั้งหมด เช่น งานก่อพระเจดีย์ทรายในวันสงกรานต์ งานเทศน์มหาชาติ ฯลฯ และยังเป็นสถานที่พบปะของคนหนุ่มสาวด้วย

3.8 วัดเป็นบ่อเกิดและศูนย์กลาง ของศิลปกรรมแขนงต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ภูมิภากรรม สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม

3.9 วัดเป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาชีวิตครอบครัว และความทุกข์ต่างๆ ของชาวบ้าน

3.10 วัดเป็นสถานที่สำหรับ ชาวบ้านรอบวัดมาทำบุญและบำเพ็ญกุศล ตลอดจน ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา

3.11 วัดเป็นคลังพัสดุ สำหรับเก็บของใช้ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกัน เมื่อมีงานที่วัดหรือขอยืมไปใช้ เมื่อคราวมีงาน

3.12 วัดเป็นศูนย์กลางการบริหาร หรือ การปกครองที่กำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน จะเรียก ลูกบ้านมาประชุมกัน เพื่อบอกแจ้งกิจการต่างๆ

บทบาทของวัดเท่าที่ได้กล่าวมานี้ ไม่เพียงเป็นสิ่งที่รู้กันทั่วไปในหมู่ของคนไทยที่เป็น พุทธศาสนิกชนเท่านั้น แม้ชนชาติที่ได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยชั่วระยะเวลาหนึ่ง ก็ยังสามารถ

มองเห็นบทบาทของวัด กล่าวได้อย่างชัดเจน เช่น สังฆราชปาลเลกัวซ์ ได้เล่าไว้ว่า ในสมัยก่อนชาวบ้านจะนำเด็ก ๆ ไปฝากไว้ที่วัด เพื่อให้เรียนหนังสือ หรือบางครั้งต้องประกอบอาชีพทำไร่ทำนา วัดจึงกลายเป็นสถานที่รับฝากเด็ก เป็นแหล่งรวมของเด็กชายไทย พวกเด็ก ๆ เหล่านี้ได้เรียนหนังสือบ้าง ไม่ได้เรียนบ้าง ว่างก็เที่ยวเตร่สนุกสนาน ชุกชนอยู่ในวัด และวัดมีบทบาทในสังคมที่เกี่ยวพันกับชาวไทย ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ดังจะพบว่า เมื่อคนใกล้จะตาย จะต้องมีการสงฆ์เป็นผู้ชี้ทางให้ (สารแห่งธรรม. ออนไลน์. 2548)

วิลเลียม เจ คลอสเนอร์ (William J. Klausner) ผู้ซึ่งเดินทางเข้ามาเมืองไทยเมื่อปี 2498 เพื่อทำวิจัยสาขามานุษยวิทยา โดยเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านหนองขอน จังหวัดอุบลราชธานี และภายหลังได้กลายเป็น “ลูกเขยชาวอุบล” ในที่สุด ได้เล่าถึงวัดในหมู่บ้านหนองขอนเอาไว้ว่า วัดจะอยู่เกือบใจกลางหมู่บ้าน เป็นศูนย์กลางทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวบ้านอย่างเห็นได้ชัดตลอด วัดจะมีผู้คนเดินเข้าออกมิได้ขาด ชาวบ้านหลายคนพากันมาตักน้ำที่บ่อ ผู้ใหญ่จะมาถวายอาหารเพลแก่พระสงฆ์ แล้วฟังเทศน์ประจำวันตอนบ่าย บางคนก็มาปรึกษาปัญหาส่วนตัว และขอคำแนะนำต่างๆ จากเจ้าอาวาส งานบุญและงานประเพณีรื่นเริง เช่น ภาพยนตร์ หมอลำ ฯลฯ มีกันอยู่เรื่อยๆ การประชุมเกี่ยวกับกิจการงานของส่วนรวม ก็มากระทำกันที่วัด เช่น จะตัดถนนไปยังอีกหมู่บ้านหนึ่งเมื่อไร จะจัดงานบุญบั้งไฟกันวันไหน แม้แต่ดอกสำหรับลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ก็ทำกันในวัดนั่นเอง

นิโคลัส เบนเนทท์ (Nicholas Bennett) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษ ผู้ซึ่งได้เข้ามาเมืองไทย ในฐานะผู้เชี่ยวชาญทางการศึกษาในสโก ได้กล่าวถึงว่า เป็นเวลาหลายร้อยปีที่วัดได้มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชน โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้ให้บริการต่างๆ ที่จำเป็น เช่น ให้การศึกษาแก่เด็กชาย ให้คำปรึกษาแก่ชาวบ้านที่เดือดร้อน ใกล้เคียงข้อพิพาท ตลอดถึงให้การรักษาพยาบาล นอกจากนี้วัดยังช่วยเก็บรักษาวัฒนธรรม โดยการที่พระสงฆ์ได้เข้าร่วมในกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ในลักษณะต่างๆ ดังกล่าว วัดจึงเปรียบเสมือนเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน และศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม และเป็นส่วนประกอบที่จะขาดเสียมิได้ สำหรับชุมชนแต่ละระดับแต่ละท้องถิ่น จนแม้กระทั่งเมื่อได้สร้างหมู่บ้านเล็กๆ ขึ้นใหม่ ก็ต้องสร้างวัดขึ้นมาด้วย นับว่าวิถีชีวิตของคนไทย ได้ผูกพันอยู่กับวัดอย่างแน่นแฟ้นโดยแท้จริง ภาพพจน์เกี่ยวกับบทบาททางสังคมของวัดในอดีต จึงเป็นที่น่าชื่นใจและเลื่อมใสศรัทธายิ่งนักด้วยบทบาทที่กล่าวมาประเทศไทยจึงมีพระสงฆ์ที่เป็นปราชญ์ทางวรรณกรรม เช่น พระสิริมังคลาจารย์ ในสมัยล้านนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในสมัยรัตนโกสินทร์ มีพระสงฆ์ที่มีบทบาทด้านที่ปรึกษาพระราชา อย่างพระสังฆราชในสมัยสุโขทัย พระพนรัตน์ วัดป่าแก้ว สมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระสังฆราช (สา) สมเด็จพระพุฒาจารย์

(โต) สมัยรัตนโกสินทร์ และมีพระนักพัฒนาอย่างครูบาศรีวิชัย แห่งล้านนา ในสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นต้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนตรนภิส นาควัชระ และคณะ (2526 : 105) พบว่า บทบาทของวัดที่เพิ่มเติมจาก บทบาทในอดีต คือ ด้านการศึกษาที่มีทั้งการให้บริการของการศึกษาโดยตรง ได้แก่ โรงเรียน พระภิกษุสงฆ์สามเณร โรงเรียนสำหรับฆราวาส โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ สำนักปฏิบัติธรรม เป็นต้น ด้านสังคมสงเคราะห์ ได้แก่ สุสาน และฌาปสถาน การเป็นศูนย์สาธารณสุข

สุธรรม ชีรภัทรธำรง (2537 : 21) กล่าวว่า ในสังคมไทย ซึ่งมีพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งพา ทางใจ และเป็นหลักในการปฏิบัติ การทำบุญสร้างกุศล ถือเป็นเรื่องสำคัญ การสร้างวัดเป็นพุทธบูชา ถือว่าเป็นกุศลแรงเพราะวัดนอกจากจะเป็นที่พำนักอาศัยของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อป้องกันอุปสรรค จากธรรมชาติ คือ ความร้อน ความหนาว และสัตว์ร้ายต่างๆ เป็นการส่งเสริมให้พระภิกษุสงฆ์ ได้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และสามารถนำพระธรรมวินัยนั้นมาสั่งสอนเผยแผ่ต่อไป วัดยังถือเป็น สัญลักษณ์ หรือเป็นสถาบันอันสำคัญที่เป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนาด้วย คนไทยในสมัยก่อน ได้เล็งเห็นความสำคัญและประโยชน์ของวัดที่มีต่อสังคม จึงรับเอาประเพณีการสร้างวัด จึงเป็นที่นิยมกันมากในสังคมไทย ประเทศไทยจึงมีวัดมากมายกระจายอยู่ทั่วประเทศ

เจษฎา สุนาลัย (2542 : 103) ได้ศึกษาเรื่อง “แรงจูงใจในการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา ที่วัดจัดขึ้นในวันพระ กรณีศึกษา วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร” ผลการศึกษาพบว่า เหตุปัจจัยหลักที่ทำให้พุทธศาสนิกชน เข้ามาร่วมทำกิจกรรม คือ ต้องการมาปฏิบัติ ต้องการ ความสงบ ต้องมาทำบุญ ต้องการศึกษาคำธรรม และต้องการคลายความเหงา กิจกรรมทั้งหลายนี้ ทำให้ศาสนามีบทบาทหน้าที่ มีส่วนช่วยในการตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคล นอกจากนี้ ยังมีการแฝงหน้าที่ที่สำคัญคือ การทำให้คนในสังคมมีความสามัคคีกันมากขึ้น มีความรู้สึก เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม อีกทั้งยังเป็นการดำรงรักษาสถาบันศาสนาให้คงอยู่ต่อไป

พระมหาชัยนาท อรรถบุตร (2542 : 90) ได้ศึกษาเรื่อง “แรงจูงใจในการเข้าวัดของ คนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ : ศึกษากรณีวัดกัลยามิตรธรรมมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร” โดยศึกษา แรงจูงใจและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อแรงจูงใจให้คนเข้าวัด ผลการศึกษาพบว่า ผู้เข้าวัดส่วนใหญ่ เพื่อถวายสังฆทาน ทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา และร่วมงานพิธี แรงจูงใจสำคัญในการเข้าวัด คือ ศรัทธาที่มีต่อเจ้าอาวาส

พระมหาสมชาย เอี่ยมสะอาด (2543 : 86) ศึกษาบทบาทของวัดพัฒนาในกรุงเทพมหานคร กับวัดภาคกลาง 12 แห่ง ผลการศึกษาพบว่า วัดพัฒนาตัวอย่างทั้ง 12 แห่งจะมีบทบาทในการมุ่งเน้น

พัฒนาทางด้านอาคารสถานที่ให้ดูสะอาด ร่มรื่น เป็นระเบียบ เรียบร้อย นอกจากนี้ยังมีบทบาทในการช่วยเหลือสังคมในด้านต่างๆ ที่คล้ายคลึงกัน

พระมหาทนงชัย บูรณพิสุทธ์ (2545 : 95) ศึกษาเรื่อง บทบาทของวัดกับชุมชนเมืองในเขตบางรัก กรุงเทพมหานคร โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงบทบาทของวัดต่อชุมชนที่ปรากฏตามหลักการแห่งธรรมวินัย บทบาทของวัดต่อชุมชนเมืองที่เป็นอยู่จริงในปัจจุบัน บทบาทที่เหมาะสมของวัดต่อชุมชนในปัจจุบันและศึกษาถึงความสัมพันธ์ของวัดกับชุมชนผลการศึกษาพบว่า บทบาทของวัดกับชุมชนเมืองเขตบางรัก แบ่งเป็น 7 ด้านใหญ่ๆ คือ 1) บทบาทด้านการศึกษา 2) บทบาทด้านการท่องเที่ยว 3) บทบาทด้านพิธีกรรมทางศาสนา 4) บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ชุมชน 5) บทบาทด้านเป็นสถานที่พักผ่อน ออกกำลังกาย และกิจกรรมสันทนาการต่างๆ 6) บทบาทด้านการเป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจ 7) บทบาทด้านเป็นแหล่งอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรมไทย ซึ่งบทบาทเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นไปตามหลักการแห่งพระธรรมวินัยและอุดมคติทางศาสนา มีความสอดคล้องกับสภาพปัญหาและบริบทของชุมชนเมืองในระดับหนึ่ง ส่วนสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนเมืองนั้น ตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันมีความเกี่ยวเนื่องกัน 3 ด้าน คือ ความสัมพันธ์เชิงพื้นที่ ความสัมพันธ์เชิงภาระหน้าที่ และความสัมพันธ์ที่เป็นไปตามประเพณี และพิธีกรรมทางศาสนา ความสัมพันธ์ที่กล่าวมามีรากฐานมาจากหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของสังคมและชุมชนไทย

วันชัย ปานจันทร์ (2545 : 96) พบว่า วัดในเขตธนบุรีมีการดูแลเด็กและเยาวชนในลักษณะที่เป็นครั้งคราว ทั้งในด้านที่พักอาศัย อาชีพ สุขอนามัย การศึกษา การให้คำปรึกษา การส่งเสริมคุณภาพชีวิต

จะเห็นได้ว่าวัดในเมือง ยังคงมีบทบาทต่อสังคมแม้ว่าวัดแต่ละวัดจะอยู่ภายใต้การปกครองตามบัญญัติแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ส่งผลต่อบทบาทของวัด ความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อวัด คุณภาพของสิ่งแวดล้อมวัด บุคลากรของวัด สิ่งต่างๆเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งกำหนดบทบาทและส่งผลต่อพฤติกรรมของคนในสังคมที่มีต่อวัดด้วย